

Papildomų raidžių nereikia!

Prof. habil. dr. Arnoldas Piročkinas,

www.DELFI.lt

2016 m. vasario 12 d. 06:00

Doc. dr. Antano Smetonos rašinys „Dėl lietuvių kalbos raidyno“ autoriui būdinga maniera, neslepiančia paniekos kitaip manantiems kalbininkams, toliau tęsia kampaniją, kad į lietuvių kalbos raidyną būtų įtrauktos raidės Q, W ir X.

Stop ženklas

© Shutterstock nuotr.

Savo rašinį gerbiamasis docentas pradeda pompastišku teiginiu: „Raidžių karuose iki šiol didžiausia šventenybė buvo lietuvių raidynas“. Niekas nedrįsęs jo liesti: visus kausčiusi „kalbos gynėjų“ primetama nuostata, kad toms trims raidėms – „šėtono išmislui“ – lietuviškame pase ne vieta, o „gramatikų rašytojai – kalbos tvirkintojai“. Tačiau A. Smetona, pasidairęs, kaip kitos tautos tvarkosi „su šia bėda“, atsikratė baimės ir ryžosi net padrąsinti skaitytojus. „Tai mano pareiga“, – narsiai pareiškia XXI amžiaus riteris, skubantis gelbėti nuo smakų nekaltąją karalaitę – lietuvių abėcėlę.

Ryžto jam bene labiausiai bus įkvėpęs estų pavyzdys. XX a. pradžioje jie visur vokišką raidę W pakeitė raide V, bet po kiek laiko estai apsižiūrėję „niekų pridurbę“ ir vėl ją gražinę į savo raidyną. Gražinę, nors ji žymėjusi lygiai tą patį garsą kaip ir V. Gražinta vartoti tik svetimvardžiuose. „O ką mes? – klausia riteris ir tuoj pat ryžtingai kerta: – Kvailiojame toliau.“ Taigi estai jau kadaise įgiję proto, o lietuviai vis dar lieką kvailiai.

Tačiau staiga išmintingasis raidyno reformatorius susigriebia: lietuviai ne visada kvailioję: „Beje, ir mūsų raidės F ir H vartojamos tik svetimžodžiuose, juk tai nereikia, kad jų reikia atsisakyti.“

Pacituotas sakinys iš karto kelia du klausimus. Visų pirma kyla klausimas, kodėl tos raidės vartojamos „tik svetimžodžiuose“? Autorius labai mėgsta sakyti „svetimžodžiai ir svetimvardžiai“. Tačiau toks šių sąvokų jungimas prieštarauja logikai, sudaro klaidinantį įspūdį tarsi svetimvardžiai nėra svetimžodžiai. To būtų buvę išvengta, jei būtų buvę vartojami trys terminai: svetimybės (nelietuviškos kilmės reiškinių visuma), bendrinės svetimybės (svetimos kilmės bendriniai žodžiai, pvz.: euras, centas, celsijus, kaip temperatūros vienetas) ir tikrinės svetimybės (svetimos kilmės tikriniai žodžiai, pvz.: Londonas, Celsijus, kaip pavardė). Tad teiginys, kad raidės F ir H vartojamos tik svetimžodžiuose, jei šį žodį sutapatiname su terminu „bendrinės svetimybės“, netikslus. Jos vartojamos ir svetimvardžiuose, pvz.: Fridrichas, Henrikas.

Antra. Kodėl „kalbos gynėjai“ stoja prieš raidžių Q, W ir X įterpimą į dabartinę lietuvių abėcėlę, bet ramiausiai sutinka vartoti raides F ir H? Jei autorius būtų iškėlęs sau šį klausimą, gal visas straipsnis ar bent jo tonas būtų pakrypęs kiek kita linkme. Tikriausiai mažiau būtų likę patoso raginant sekti kitų kalbų (ne tik estų, bet ir prancūzų, čekų, italų, vengrų ir danų) pavyzdžiu, o būtų buvę daugiau gilinimosi į priežastis ir skirtumus, būdingus tų kalbų raidynams ir neabėcėlinių svetimųjų raidžių statusui. Ir kalbos mokslui, ir praktikai neužtenka pirštu nurodyti kitur praktikuojamą reiškinį, kad, viską metę, skubėtume jo diegti savo kalboje.

Buityje neapdairus mėgdžiojimas vadinamas beždžioniavimu. Logika panašių reiškinių gretinimą vadina analogija. Tad raginimą vartoti ar papildyti raidyną kitų kalbų pavyzdžiu galėtume traktuoti kaip analogijos principo taikymą. Tačiau analogija akiai pasikliauti rizikinga: slypi didelis pavojus padaryti lemtingą klaidą. Nesuklystama tik tada, kai gretinamieji reiškiniai tolygūs ir savo pirmapradžiais duomenimis. Tuo atveju, kai sutapimas tik išorinis, analogija veda prie didesnių ar mažesnių klaidų. Susidaro būklė, kuri gražiai nusakoma rusišku posakiu: „Fedot, da ne tot“ (Fedotas, bet ne tas). Logikos istorijoje tokia klaidinga analogija vadinama „asilo analogija“.

Kadaise, 1948–1949 mokslo metais, Šilutės I gimnazijos VIII, baigiamojoje klasėje mums logiką dėstė sudėtingo gyvenimo „smetoninis“ mokytojas Martynas Jonaitis. Per vieną pamoką jis gana plačiai aiškino, kaip reikia vengti logikos klaidų. Tarp jų iliustravo ir minėtąją „asilo analogiją“. Kadaise asilas nešęs kelis maišus druskos. Brisdamas per upelį, suklupęs, druska ištirpusi, ir jam, netekus druskos naštos, pasidarę lengva. Eidamas su nešuliu kitą kartą, asilas tyčia puolęs į vandenį, tikėdamasis atsikratyti naštos. Tačiau šį kartą nešęs ant savo kupros šieno ryšulius. Tad našta dar pasunkėjusi.

Tikriausiai antikos laikais atsiradęs pasakojimas analogiją vaizduoja labai suprimityvintą. Gyvenime jos taikymas kur kas sudėtingesnis. Ypač sudėtinga analogiškai gretinti kalbas, nes jos ir pačios labai sudėtingos, ir nepaprastai komplikuotas jų santykis su visuomene. Juk ir pati visuomenė nevienalytė.

Gerbiamajam docentui nė motais, kad skaitytojui kaip sektingą pavyzdį įsakmiai piršdamas dėl raidžių vartojimo kelias kalbas, šiaip ar taip į savo raidynus priėmusias „svetimų“ raidžių, nutyli kalbas, kurios kategoriškai neįsileidžia „pašalinių“ raidžių. Nereikia toli ieškoti tokios kalbos: turime akyse anglų kalbą. Argi mokytojas kalbininkas nebūtų girdėjęs, jog anglų kalbos rašyba vartoja tik lotyniškas raides? Argi jam neaišku, kad tikriausias mitas yra teiginys, jog anglų kalba išlaikanti kitų kalbų tikrinių vardų originaliąją rašybą? Tokia nuomonė teisinga tik tiek, jog originalioji rašyba nesiskiria, kai žodžio raidės sutampa su anglų kalbos raidynu. Pavyzdžiui, lietuviška pavardė Sakalas liks nepakitusi anglų raštuose, nes jos visos raidės yra ir anglų raidyne. Tačiau pavardės Šimkūnas, Žilėnas. Žąsytis, Čyžius anglų kalbą vartojančiuose kraštuose neteks visų diakritinių ženklų – nosinių, taškelių ir „paukštukų“. Ir taip daroma su visų kitų kalbų diakritiniais papildais.

Tokį anglų elgesį A. Smetona yra pastebėjęs ir jį šitaip iškommentavęs: „...anglų raidynas – kaip suakmenėjęs stulpas, bet kodėl mes jais turėtume sekti – juk tikram lietuviui (kodėl tik tikram? – A.P.) anglų kalba ne pavyzdys (kodėl? – A.P). Nors, kita vertus, kam jie turi ką nors keisti, jei ir taip jų raidynas visiškai sutampa su lotyniškuoju. Bėdų kyla tų tautų raidynams, kurios perėmė ne visą lotyniškąjį raidyną, o tik jo dalį ir prigalvojo specifinių raidžių“.

Taigi anglams neprikiši kvailiojimo, tik lietuviams. Kam klius, kam neklius, o striukiui beuodegiui klius. Visa ištraukėlė sudurstyta iš prieštaringiausių teiginių. Jai visiškai tiktų pasakymas – graibosi kaip girtas tvoros. Argi anglai nekeičia savo raidyno ir rašybos dėl visiško sutapimo su lotyniškuoju? Argi kitos tautos, lyg neturėdamos ką veikti, tyčia sugalvoja “specifinių raidžių“?

O iš tikrųjų tautoms bėdos kilo ne iš to, kad savo raidynams perėmė tik dalį lotyniškojo raidyno. Tų bėdų šaltinis – deklaruojamas principas išlaikyti „svetimvardžių ir svetimžodžių“ originaliąją rašybą. Deklaruoti jis deklaruojamas, bet realizuojamas kalbose gana skirtingai. A. Smetona į tuos skirtumus visiškai nekreipia dėmesio – apie juos nė neužsimena. Kad galėtum tiksliai apibūdinti svetimybų vartojimo ypatybes, reikia gerai mokėti gretinamas kalbas. O dėl to, kad gerbiamasis A. Smetona mokėtų jo nurodomas šešias kalbas, kyla didžiausių abejonių. Pažiūrėkime, kaip jo suvokiamas svetimybų vartojimas estų kalboje. Antai jis sako, kad estų kalboje „raidės F Š Z Ž vartojamos tik svetimžodžiuose. Raidžių C Q W X Y vartosena dar siauresnė – svetimvardžiuose.“ Jeigu galima pasikliauti 1969 m. išleistu lietuvių – estų kalbų žodynu (V.Lougas. Leedu – eesti sonaaramat. – Tallinn: „Valgus“, 1969), tai pirmosios keturios raidės turėtų būti vartojamos ir svetimvardžiuose: žodyne rasti tokie vietovardžiai: Filipiinid (Filipinai), Šanghai (Šanchajus), Zaporožje (Zaporožė).

Kalbant apie “svetimųjų” raidžių vartojimą estų ir lietuvių kalbose (čia visai tiktų pridėti ir latvių kalbą), reikėtų turėti galvoje, kad dalis tų raidžių į raidyną pateko kartu su natūralizuotais priebalsiais. Lietuvių kalboje yra trys tokie priebalsiai, du iš jų žymimi raidėmis F ir H, o vienas žymimas raidžių junginiu CH. Beje, ilgą laiką šis junginys būdavo pateikiamas lietuvių kalbos abėcėlėje po raidės H kaip atskira raidė (žr. B. Serejskij. Sistematičeskoe rukovodstvo k izučeniju litovskogo jazyka. Častj pervaja. – Kaunas: „Spaudos Fondo“ leidinys, 1929. – P. 1).

Taigi tada nurodyta, kad lietuvių kalbos raidyne esančios 33 raidės. Estų kalboje kur kas mažiau priebalsių negu lietuvių kalboje, todėl jai teko priimti ir daugiau raidžių. Be F ir H, raidyne įsigalėjo Š, Z, Ž. Mūsų raidžių C ir Č vietoje jie dažniausiai vartoja raidžių junginius TS ir TŠ : tsaar (caras), tšekk (čekis). Svetimos kilmės tikriniai daiktavardžiai rašomi dvejopai. Vieni suestinti: Alžeeria arba Alžiir (Alžyras), Tsejlon (Ceilonas), Tšiili (Čilė), Kertš (Kerčė), Škotimaa (Škotija). Tačiau atrodo, kad daugiau vietovardžių išlaiko originaliąją rašybą: Bordeaux (Bordo), Daugavpils (Daugpilis), Grodno (Gardinas), Nizza (Nica), New York (Niujorkas), Rio de Janeiro (Rio de Žaneiras), Washington (Vašingtonas)...

Šie pavyzdžiai skatina manyti, kad ir svetimieji asmenvardžiai ne vien tik originaliai rašomi estų kalboje. Kad ir ne visai išsamus svetimųjų raidžių, reiškiančių priimtus garsus, vartojimo estų kalboje vaizdas, turime pagrindą daryti išvadą, jog toks jų įliejimas į raidyną yra natūralus reiškinys. Tai pripažinę, mūsų „kalbos gynėjai“, suprantama, nė puse žodžio jam neprieštarauja.

Kitas dalykas raidės, kurios dubliuoja nuo seno vartojamas raides. Kalbos, kurios deklaruoja kitų kalbų tikrinių žodžių vartojimą, norėdamos gali iš tų žodžių tam tikras raides įterpti į savo abėcėlę. Nenorėdamos gali to nedaryti. Čia galima palikti tautoms visišką laisvę. Reikia pripažinti, kad nė doc. A. Smetona nepraleido pro akis to fakto, jog raidyno reformavimas atspindi tautų poreikius. Štai jo pareiškimas: „O visos tos kalbos, kad „kitos tautos nekaitalioja savo raidynų“, yra visiškai

niekai – dažna tauta (bet ne visos – A.P.) susitvarko savo raidynus pagal gyvenimo poreikius, o raidynų reformos siekia ir mūsų laikus“. Šventa tiesa: raidynai sutvarkytini pagal poreikius. Tad klausimas: ar iš tikrųjų lietuvių tautai yra iškilęs įsakmus poreikis įvesti į savo raidyną raides Q, W ir X? Pamėginkime pasverti, ką mes laimėtume iš tokios reformos.

Kad būtų pateisintas tų raidžių įjungimas į lietuvių abėcėlę, pirmiausia reikėtų suabsoliutinti lietuvių raštuose originaliųjų svetimvardžių ir visų kitų svetimžodžių rašymą. Iki šiol asmenvardžiams rekomenduotas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos toks rašymas tik iš dalies. Kai kurie stropūs leidiniai be rekomendacijos rašo taip ir svetimuosius vietovardžius. Tačiau nesikėsinama į sulietuvintą bendrinių žodžių rašybą. Tiesa, muzikos terminų yra rašomų itališkai. Doc. A. Smetona, kiek suprantu, linkęs reformuoti ir bendrinių tarptautinių žodžių rašybą, jeigu žodį „svetimžodžiai“ teisingai supratau. Jei būtų jo paklaustyta, rašytume ne kvakeris, bet quaker(is), ne kvantas, bet quant(as), ne volframas, bet wolframas...Štai kur nuveda neapdairus terminų „svetimžodžiai“ ir „svetimvardžiai“ vartojimas!

Docentas A. Smetona nereikalauja įstatymo ar potvarkio dėl tų trijų raidžių įvedimo: jam pakanka jau to, kad iškabose matome „Maxima“, spaudoje „Volkswagenas“. Ką rodo tokie pavyzdžiai? – klausia gerai „pasikaustęs“ kalbininkas ir atsako: – Ogi labai paprastą dalyką – šiandien nėra tokio klausimo, ar lietuvių abėcėlėje gali būti raidės Q, W ir X“.

Galima kiek stebėtis, kad toks mokytojas vyras išleido iš akių dar svaresnius argumentus, remiančius jo išvadą. Juk nuo senų laikų, pradėdami gimnazijos algebros kursą, mokinukai iš karto išmokdavo ir raidę X. Mūsų laikais išplito garbingos įstaigos WC santrumpa. Šias raides chemijos formulėse rašo kiekvienas lietuvis: W – volframas, Xe – ksenonas. Tačiau būdami iki galo nuoseklūs, turėtume dėl to paties pagrindo, kaip ir raides Q, W ir X, į lietuvių abėcėlę įtraukti taip pat graikiškas raides alfa, betą...omega: kas jų šiandien nežino.

Ir ištisų originaliųjų žodžių rašyba, ir svetimuose žodžiuose tik dalies nelietuviškų raidžių palikimas lietuvių žmogui kelia daugybę sunkumų. Su tais sunkumais susiduria ir patys tokios vartosenos karšti šalininkai. Galima tik spėlioti, kodėl jie į tuos sunkumus visiškai nekreipia dėmesio – tiesiog juos ignoroja ir svetimvardžių originalios formos išlaikymą vaizduoja mums kaip palaimą.

Kai kas iš sulietuvintos rašybos priešininkų pasakys, kad sunkumų kyla ir dėl lietuvinimo. Tačiau tų sunkumų pobūdis ir mastas kur kas mažesnis. Originaliųjų svetimvardžių sunkumai daugiau ar mažiau gula ant kiekvieno lietuviškai rašančio žmogaus galvos. Taigi sulietuvinimas kelia rūpesčių palyginti nedidelei grupei asmenų, kurie pagal savo darbo pobūdį turi derinti kelių kalbų svetimvardžius prie lietuvių kalbos. Užuoť nurašinėję kitakalbėje literatūroje pateiktus svetimvardžius, jiems reikia laužyti galvą, kaip juos sulietuvinti. Tai nelengvas dalykas. Čia net patyrę kalbų specialistai kluptelėja. Duosiu pavyzdį. „Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ XII tome (p. 398) olandų rašytojas originalia pavarde M. de Vries rašomas sulietuvinta forma de Vrisas. Tos pačios redakcijos leidinyje „Nelietuviškų vardų rašymas Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ (1986, p. 95) ji, kaip išimtis, nurodoma tarti, taigi ir rašyti, de Frysas.

Originaliųjų tikrinių vardų šalininkai čia pasakys, kad originalioji forma problemą išsprendžia: nereikia rūpintis dėl tarties. Geras toks „sprendimas“ – atmesti kalbos fonetinę raišką! Juk mes ne tik skaitome, bet ir girdime tariamus žodžius. Girdime per radiją, televizijoje, kino filmuose, per paskaitas, pokalbiuose. Išgirstus vardus dažnai reikia užrašyti ir kaip juos užrašysi, jei laikomasi principo rašyti „karvė“, o tarti „arklys“?

Lotyniškų raidžių tarimas labai įvairuoja ne tik skirtingose kalbose, bet net toje pačioje kalboje. Dalis Europos kalbų, pavyzdžiui, vartoja raidę W tik svimos kilmės žodžiuose, bet mums tokia

nuoroda mažas palengvinimas: štai ir būk gudrus nustatyti, kuris nepažįstamos kalbos tikrinis vardas savos ar svetimės kilmės.

Tų trijų raidžių įvedimas į lietuvių raidyną svetimvardžių vartojimo problemos neišsprendžia, tik dar labiau supainioja. Ši akcija patenkins labai mažą būrelį Lietuvos piliečių, trokštančių išlaikyti savo pavardėse raidę W. Būkime tikri, kad iš smarkiai brukamos „reformos“ lietuvių kalbai ir lietuvių visuomenei bus tiek naudos, kiek iš ožio pieno...

Papildomų raidžių lietuvių kalbos abėcėlei nereikia! Privalome būti nuoseklūs ir likti ištikimi savai, fonetinei rašto sistemai. Vienintelis protingas, skaitytojams patogus (ir labiausiai informatyvus!) būdas svetimvardžių autentiškai lietuviškuose tekstuose išsaugoti – tai jų, kaip papildomos informacijos (skliausteliuose, rodyklėse ir pan.), pateikimas atitinkamos kalbos rašmenimis. Trumpai tariant, nuosekliai vadovaukimės kadaise didžiojo varpininko Vinco Kudirkos „Statrašos ramsčiuose“ suformuluotu principu ir neberekės nei savosios rašto sistemos daryti, nei skaitytojų varginti. Mums šiuo atveju reikia sekti ne estais ar kitais, bet savo broliais latviais.

The logo for DELFI, with the letters 'DELFI' in a bold, sans-serif font. The 'D' is blue, 'E' is yellow, 'L' is blue, 'F' is blue, and 'I' is blue.